

Primljeno 25. 11. 2000.
Prihvaćeno 18. 12. 2000.

*Snježana Kordić**

Westfälische Wilhelms-Universität, Münster

Bed Schmidhauser: Kausalität als Linguistische Kategorie: Mittel und Möglichkeiten für Begründungen
Max Niemeyer Verlag (Reihe Germanistische Linguistik 125), Tübingen 1995 (250 str.)

Kauzalnost ili uzročnost jedna je od složenih kategorija ljudskog mišljenja. Kao jezična kategorija počela se uobličavati kada je čovjek počeo nalaziti načina da jezikom izrazi uzročno-posljedični odnos između stvari ili pojava. Njen razvoj je tekao tako da su se u jeziku prvo koristila sredstva već postojećih jednostavnijih jezičnih kategorija, npr. prostora ili vremena, da bi se izrazio uzročni odnos dok god je kontekst mogao služiti za uspostavljanje razlike. Vidljivo je to i danas u primjerima kada izvorno prostorni ili vremenski prijedlozi ujedno mogu izražavati i uzročno značenje, npr. *Drhtala je na jakom vjetru, Osjetio je olakšanje poslije te odluke*. Jednako je i s vremenskim veznicima, npr. *Kad sam to čuo, odmah sam otišao u bolnicu*. Kako je uzročni odnos postajao za čovjeka sve važnijim, povećavala se i potreba za nedvosmislenim izražavanjem isključivo uzročnosti pa su se u jeziku uobličila i sredstva kojima je osnovna i jedina uloga da obilježe uzročno-posljedičnu povezanost nekih pojava. Danas je kauzalnost jedna od najvažnijih složenih kategorija u svim indoevropskim jezicima, pa stoga nezaobilazna i u učenju stranih jezika. Raznim jezicima zajedničko je da se izražajna sredstva kauzalnosti nalaze npr. među prijedlozima i veznicima, no njihovo usvajanje kad se uči strani jezik otežano je činjenicom da nije moguće jednostavno prenijeti značenje i upotrebu prijedloga ili veznika jednog jezika na odgovarajući prijedlog ili veznik u drugom jeziku. Uočavanju posebnosti jezičnih sredstava za izražavanje uzročnosti u stranom jeziku pomažu knjige poput monografije Beda Schmidhausera *Kausalität als linguistische Kategorie*, u kojoj se opisuju sva sredstva za izražavanje uzročnosti u njemačkom jeziku.

Knjiga obuhvaća pet poglavlja, zaključak, popis literature i kazalo pojmova. U prvom poglavlju *Elemente eines pragmatischen Zugangs* (str. 1–25) autor predstavlja svoje polazište. Ono se nalazi unutar pragmatike, i to u govornom činu obrazlaganja „Begründen”. Polazeći od tog govornog čina kao nadređene kategorije, autor istražuje koliko je ta pragmatička kategorija povezana sa semantičkom kategorijom uzročnosti. O njihovom odnosu zaključuje da govorni čin obrazlaganja u potpunosti pokriva područje jezičnih sredstava uzročnosti, ali da obrnuto nije slučaj jer se govorni čin obrazlaganja može ostvariti i kad se iz njega ispuste jezična sredstva uzročnosti ili kad sadrži neuzročna jezična sredstva. Neki tipovi izričaja povećavaju kod sugovornika očekivanje obrazloženja. Tako je npr. nakon izricanja zahtjeva povećana potreba za obrazloženjem. Pritom je obrazloženje za sugovornika posebno važno ako je zahtjev povezan s većim troškovima s njegove strane. Nasuprot tome, ako je zahtjev povezan s neznatnim troškovima s njegove strane, tada sugovorniku nije toliko važno hoće li zahtjev biti obrazložen ili neće (usp. G. Mohr, *Auffordern und Begründen: die Integration verstehens- und entscheidungsrelevanter Information*, Saarbrücken-Scheidt 1989: 95). Isto

* Snježana Kordić, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Slavisch-Baltisches Seminar, 48143 Münster, Bispinghof 3A; telefon: (02 51) 83 24 568; fax: (02 51) 83 24 456; e-mail: kordic@uni-muenster.de.

tako, negirana rečenica zahtijeva obrazloženje. To se koristi u pravljenju viceva. Mnogi vicevi se zasnivaju na jednostavnom principu: prvi dio je tvrdnja odnosno pitanje, a drugi dio je negiranje. Kontrast nastao negiranjem zahtijeva obrazloženje, u kojem leži i komični učinak, npr. *Traži li i tvoj otac od tebe da se moliš prije jela? – Ne. Moja majka dobro kuha.*

Objašnjenje za činjenicu da zavisna uzročna rečenica u jeziku najčešće stoji tek nakon posljedice, iako u izvanjezičnom svijetu uzrok uvijek prethodi posljedici, također može biti pragmatičke prirode: nakon neke izrečene tvrdnje očekuje se obrazloženje za nju. Na tome počiva i jedan osnovni proces razumijevanja, onaj koji se koristi u slučajevima kad izričaj ne sadrži veznik koji bi nedvosmisleno označio da je odnos potrebno shvatiti kao kauzalni ili kondicionalni ili vremenski ili drugi. U takvim slučajevima, kad nije označeno o kakvom se kategorijalnom odnosu radi, sugovornik svoj proces interpretiranja izričaja započinje upravo pomoću modela tvrdnja → obrazloženje. Tek kad se pokaže da odnos u izričaju nije moguće interpretirati kao obrazlaganje tvrdnje, onda sugovornik traži druge mogućnosti interpretiranja. Schmidhauser zaključuje „daß innerhalb der logischen Kategorien die kausale hierarchisch dominant ist, d.h. daß sie als erste für einen Interpretationsversuch in Betracht gezogen wird vom Rezipienten”.

Drugo poglavlje *Ansätze und Methoden* (str. 26–73) pruža kritički pregled metoda pomoću kojih se opisuje uzročnost u njemačkim gramatikama. Najčešća metoda je kretanje od veznika zavisnih rečenica. Tako npr. P. Eisenberg (*Grundriß der deutschen Grammatik*, 1989) smatra veznike osnovom izgradnje kategorije uzročnosti u njemačkom jeziku te ne opisuje kauzalnost općenito, nego svojstva određenih veznika, što Schmidhauser kritizira. Za razliku od Eisenberga, Duden-gramatika (*Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 1995) polazi od semantike uzročnosti i tek tada postavlja pitanje o formalnim ostvarenjima. Prednosti takvog pristupa Schmidhauser vidi u sljedećem: otpadaju barijere formalno-sintaktičkih struktura jer se semantički odnosi mogu kretati i iznad i unutar rečenične granice; vodi ka zajedničkom grupiranju izražajnih sredstava koja se prema formalnom kriteriju ne bi mogla dovesti u vezu iako imaju istu značenjsku strukturu (kategorijalno su ekvivalentna), usp. *Nije došao jer je bolestan* i *Bolestan je. Zbog toga nije došao*; uzima u obzir i konstrukcije bez formalnog obilježivača kategorijalnog odnosa, npr. *Nije došao. Bolestan je*. Osim toga, davanje prioriteta semantičkom polazištu naspram formalnog odgovora i samom procesu služenja jezikom: „Diese Priorität der (Satz- und Text-) Semantik gegenüber allen morphosyntaktischen Formvarianten entspricht wohl auch eher der Wirklichkeit menschlicher Kommunikation und Sprachproduktion.”

Unutar istog poglavlja govori se i o tzv. kauzativnim glagolima. To su glagoli poput *usrećiti*, koji se mogu tumačiti kao 'uzrokovati da netko postane sretan'. Pojedini autori ističu razliku između kauzalnosti i kauzativnosti, jer samo kauzalnost pretpostavlja identificiranje dvaju eksplicitnih stanja stvari koja se jedno s drugim mogu *konektivno* povezati (v. I. Persson, „Die kausative Struktur aus semantischer und pragmatischer Sicht”, *Sprache und Pragmatik*, I. Rosengren (ur.), Lund 1978: 265). Razliku ističe i D. Weiss (v. „Semantische und pragmatische Aspekte kausalkonjunkionaler Satzgefüge am Beispiel des Russischen”, *Slavische Linguistik 1976*, W. Girke/H. Jachnow (ur.), München 1977:221) navodeći da se kod glagola radi o „Zerlegung lexikalischer Einheiten in Primitivprädikate”. O uključivanju kauzativnih glagola u opis kategorije kauzalnosti Schmidhauser smatra da otvara gotovo nepregledno širok krug problema, što se pokazuje na primjeru gramatike K. E. Heidolph/W. Flämig/W. Motsch (*Grundzüge einer deutschen Grammatik*, 1984). Naime, ni samo razgraničavanje kauzativnih glagola od drugih glagola kojima se izražava neka djelatnost nije razriješeno: „Sofern sie von den übrigen Tätigkeitsverben operational überhaupt abgegrenzt werden können [...]”.

Treće poglavlje *Inhaltlicher Bezug, Verknüpfungsanweisung und Sprachhandlung* (str. 74–128) započinje izdvajanjem triju strukturnih tipova uzročnog odnosa. Autor razlikuje tri tipa: prvi tip sadrži neko izražajno sredstvo koje nedvosmisleno uspostavlja uzročni odnos;

drugi tip sadrži neko izražajno sredstvo koje može poduprijeti uspostavljanje uzročnog odnosa; u trećem tipu se samo na osnovi sadržaja iskaza uspostavlja uzročni odnos, a nije prisutno nijedno od posebnih jezičnih izražajnih sredstava. Na osnovi toga se u autorovoj terminologiji izdvajaju *markirane* uzročne konstrukcije, u kojima je prisutan obilježivač uzročnog odnosa, i *nemarkirane* uzročne konstrukcije, u kojima ga nema.

U nastavku poglavlja pokazuje se da ni semantički pristup nije dovoljan da bi se obuhvatila čitava kategorija uzročnosti. Naime, zavisna uzročna rečenica ne mora izražavati odnos između dva stanja stvari, nego može biti i metatekstualno korištena, kada govornik opravdava zašto je upotrijebio određeni izraz: *Znamo da jedna takva 'ravnoteža snaga' – jer tako se može nazvati ono što sam maloprije opisala – nije uvijek bila poštivana*. Uzročna rečenica može opravdavati i sam govorni čin, npr. kada govornik opravdava svoj govorni čin pitanja: *Jesi li stigao na vrijeme? Jer mi smo se jako bojali da nećeš stići*. Pritom se uzročni odnos ne uspostavlja između dva stanja stvari izražena prvom i drugom rečenicom, nego između samog čina pitanja, uključujući i njegov sadržaj, i stanja stvari izraženog drugom rečenicom. To postaje vidljivo proširivanjem druge rečenice: *Jesi li stigao na vrijeme? To pitamo jer smo se jako bojali da nećeš stići*. Kad se polazi od simptoma i kad se na njemu zasniva argumentacija, onda stvarni odnos uzroka i posljedice izgleda obrnut: *Budući da lampica ne gori, motor je u kvaru*. Stvarni uzročni odnos bi bio: *Budući da je motor u kvaru, lampica ne gori*. Razlika između navedenih dvaju primjera proizlazi iz toga što u prvom primjeru govornik obrazlaže svoju tvrdnju, svoj zaključak, dok u drugom primjeru obrazlaže stanje stvari, negorenje lampice. Prvi primjer se može parafrazirati na sljedeći način: *Budući da lampica ne gori, zaključujem da je motor u kvaru*. Navedeni primjeri pokazuju da se uzročni dio može odnositi: na jedan određeni izraz unutar propozicije; na cijelu propoziciju; na propoziciju, istovremeno implicirajući govorni čin zaključivanja; na govorni čin. Zato Schmidhauser razlikuje „eine explikative (parenthetische), propositionale, symptomatische oder sprechhandlungsbezogene Verwendungsweise”.

Četvrto poglavlje *Liste der sprachlichen Mittel* (str. 129–190) pruža iscrpan opis uzročnih izražajnih sredstava u njemačkom jeziku: *Relationsverben, Proadverbien, (Konjunktionaladverbien, Interrogativadverbien), Relativadverbien, Konjunktionen, Adpositionen (Präpositionen, Postpositionen, Circumpositionen), Lexikalisierte Mittel*. Od veznika je posebno detaljno opisana upotreba *denn* i specifičnost tog veznika naspram uzročnih veznika *da* i *weil*. Tako npr. za uzročni veznik *weil* autor tvrdi da povezuje anaforički u rečenici poput *Er hat es getan, weil er...*, a kataforički u rečenici poput *Er hat es getan. Weil er...* Nasuprot tome, uzročni veznik *denn* u oba slučaja povezuje anaforički. Kod prijedloga se mnogo pažnje posvetilo za strance složenom pitanju razgraničavanja upotrebe *aus* i *vor*. Jedan od autorovih zaključaka u vezi s tim jest i: „Der semantische Unterschied zwischen den Prädikatswörtern des Consequens der *aus/vor*-Sätze liegt also im Vorhandensein des semantischen Merkmals der Intentionalität bei *aus*-Sätzen und seinem Nicht-Vorhandensein bei *vor*-Sätzen.” (str. 179).

Poznato je da je kategorija uzročnosti povezana s drugim kategorijama, i to prvenstveno s osnovnim kategorijama, koje su se prve uobličile i kao kategorije mišljenja i kao jezične kategorije: s prostorom, vremenom, načinom (v. M. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, 1988). Dodir u prostoru i vremenu uzima se neposredno kao odnos uzroka i posljedice. To potvrđuje upotreba mjesnih prijedloga u kontekstima u kojima dobivaju i uzročno značenje: *Ispod debelog stakla naočala oči mu izgledaju divovske*. Kategorija vremena još je značajnija za uzročnu povezanost stvari. O tim dvjema kategorijama tvrdi H. Běličová-Křížková (Беличева-Кржижкова, „Система причинных отношений между предложениями в русском и чешском языках”, *Новое в зарубежной лингвистике* 15, Москва 1985:407) da u jeziku imaju prvorazrednu ulogu, barem na razini sintakse rečenica. U raznim jezicima se za izražavanje uzročnosti koriste i vremenski prijedlozi i vremenski veznici: „wir wissen ja, wie häufig temporale zu kausalen Konjunktionen werden” (M. Huldi, *Die Kausal-, Temporal-*

und Konditionalkonjunktionen, Winterthur 1957:93). Zato je posljednje poglavlje u knjizi B. Schmidhausera s pravom posvećeno odnosu upravo tih dviju jako povezanih kategorija, a nosi naslov *Post hoc und propter hoc (Temporalität und Kausalität)* (str. 191–225).

Knjiga *Kausalität als linguistische Kategorie* ima i teorijsku i praktičnu vrijednost. To znači da se može preporučiti ne samo onima koji žele upoznati mogućnosti izražavanja uzročnih odnosa u njemačkom jeziku i naučiti razlike između pojedinih uzročnih sredstava da bi se tim jezikom mogli bolje služiti nego i onima koje teorijski zanimaju opći principi kategorije uzročnosti u jeziku.